No: 17

Rydberg, Viktor,

HS L40:92

KUNGL. BIBLIOTEKET
National Library of Sweden

N:o 17.

Takmålningen i Sixtinska Kapellet, hvilken jag i förrgår skildrade, är icke det enda verk därstädes af Michel Angelo Buonarotti. Dess altarvägg öfver altaret är prydd med hans ryktbara fresk: "den yttersta domen."

De tillkommo icke samtidigt, takmålningen och fresken. Det ligger 22 år för Michel Angelo, Florens och Italien händelserika och ödesdigra år emellan dem. Vill man räkna tiden från takmålningens begynnelse till väggmålningens fullbordan, blir det icke mindre än 33½ år; ty fresken utfördrade Jäns arbete. Man sä torde också denna väggmålning vara den största i världen. Julidagen år 1541 aftäcktes den och väckte, berättas det, allmän öfverraskning och förundran.

Då strålade den i sina färgers friska glans. Sedan dess hr rökelsen och altarljusen under 3½ århundrade fördunklat den, och den har ej heller undgått öfvermålningar. Redan kort efter fresken aftäckning yttrade sig en och annan röst mot dess hundratals

Nº 17. — 5/4. 92.

gestaltens fullständiga nakenhet; anmärkningen visade sig om
lin ett rop af ogillande, och ropet lin ett skri af harm öfver att an-
ständigheten på ett sådant sätt blifvit kränkt i den heliga fadrens
eget hyen, den helgaste af alla helgedomar.

Den som skrinde mest högljudt och förbittrad var poeten
Pietro Aretino, en af tidens smutsigaste karaktärer, en parasit
och storhetsmickrare, som, när Michel Angelo icke brydde sig om
med penningar honorera de lofsånger Aretino egnat honom, hämn-
edes på detta sätt. Påfven Paulus III lät då nödtorftigt förse många
af de nakna gestalterna med kläder. Målaren Daniele de Vol-
terra, som fullgjorde detta uppdrag, fick af romarne öfvernamnet
"byxmakaren". Påfven Klemens XII lät sedan öka figurernas gar-
derob. Om det berättigade eller oberättigade i detta anständighetskrav
får jag framdeles i denna föreläsning tillfälle att yttra mig, här
endast påpekande den ödets ironi, som ville, att anständighetsfixe-
daren skulle vara en låg, lastbar, karaktärslös personlighet och
anständighetsbrytaren en sedligt sträng, höginnad och karaktärs-

№ 17. – 5/4. 92.

fast man.

Michel Angelo gick åfven denna gång med vilja till penseln. Uppdraget försenade för honom utförandet af den stora uppgift, som så länge sysselsatt hans konstnärsfantasi, nämligen gravmonumentet öfver hans afsomnade vän påfven Julius II. Åfven denna gång arbetade han ensam. Till medarbetare hade han fått den ansedde målaren Sebastiano del Piombo, och denne hade redan börjat bearbeta muren för emottagandet af oljefärger, när Michel Angelo bortskickade honom med den förklaring, att oljemåleriet passar sig för fruntimmer, som tar sig med att måla, samt för bekväma och lata män af yrket. Dessa Michel Angelos ord få icke fattas som en tadel mot oljemåleriet i dess helhet, blott mot dess användning å murytor, i fresker. Den vanliga freskotekniken kräfver nämligen en säkerhet i blicken och en färdighet i handen, som oljemåleriet icke i samma mån skulle behöfva. Redan vid färgens första påläggning måste man ha beräknat färgtonernas verkan, och ett förbättrande af därvid begångna fel är både kinkigt och mödo-

№ 17. — 5/4. 92.

samt.

Michel Angelo har uppfattat "yttersta dagen" nästan endast och allenast som Herrens vredes dag. Målningen gör ett förfärande, ett nästan oblandadt förfärande och hemskt intryck. Åskådare, som äro i stånd att bedöma konstverket endast ur rent teknisk synpunkt och mindre fråga efter ämnet, kunna visserligen frigöra sig från denna känsla, för att i stället granska och beundra Michel Angelos förmåga att framställa människokroppen i hundratals olika ställningar. Men de, som betrakta målningen så som Michel Angelo själf ville, att den skulle betraktas: som ett poem i former och färger, de kunna knappt förnimma det anorlunda än som ett skärande ekoningslöst och jubilerande hånderop öfver ett uselt fördömelsevärdt människoslägte — och på samma gång nästan som en ironisk kritik öfver händen.
[№ 95.]

Midt i taflans öfre del tronar Kristus. Här är det icke världsfrälsaren, som Michel Angelo betonat, utan världsdomaren och

№ 17. – 5/4. 92.

hämnaren. Kristus står just i begrepp att springa upp från tronen, och hans högra arm lyfter sig som om han med tjungeldon i dess hand ville störta alla dem på hans vänstra sida med en enda rörelse ner i helvetet. Kristus är ung, skäggfös, af herkulisk kroppsbyggnad, absolut olik alla traditionens Kristusgestalter. Endast Michel Angelo kunde ha vigat att framställa honom så. Bäfvande smyger sig jungfru Maria intill sin oblidkeligt vredgade son och riktar blicken ned mot den sida, den högra, där det fasansfulla skådespelet dock har sina tröstande moments. De fyra personer vi se nedanför tronen och modern tillhöra, så man ser verket i dess helhet, en krets af apostlar och martyrer, som sitta å molnstolar å ömse sidor om världsdomaren. Ej en spår af medlidande eller ens af ädelmodets höghet i deras drag. De komma också som hämnare; de fröjdas åt ögonblicket, som ändtligen är inne, då deras bödlar och de ländras förtryckare, rättfärdighetens alla obotfärdige utöfvare på jorden, få sin förtjenta lön. De ha medtagit pinoredskapen, hvarmed de en gång marterades, liksom

Nº 17. — 5/4. 92.

för att egga domaren till den yttersta vedergältning. Så håller den
helige Laurentius halstret, hvarpå han brändes, framför sig; den he-
lige Bartholomeus räcker med ena handen upp emot Kristus kroppen,
hvarmed han flåddes och håller i andra handen sin egen affladda
hud. Andra helgon, Sebastian, Katarina o. s. v. hålla sina pinored-
skap fram för bödlarne, som en gång pinade dem och nu vräkas
ned i helvetet. Aframför framstormra änglaynglingar af utomor-
dentlig skönhet med Kristi kors, spikar, gissel, lans och törnekro-
na. Under denna grupp sväfva de sju basunblåsande änglarne,
af utomordentlig kroppslig fägring äfven de. Till höger om världs-
domaren och dem sväfva de salige långsamt mot himmelen, ädla
gestalter med fridfulla anleten, räckande hvarandra händerna
och liksom lyftande hvarandra upp mot salighetsriket, medan
å andra sidan änglar nedstörta de fördömda och djäflar ned-
vräka dem i den vida naturens gap. I floskens nedre delar ser man
till vänster de dödes uppståndelse. De stige som benrangel upp ur si-
na grafver, de iklädas kött och muskler den sin nya andliga lekamen

№ 17. — 5/4. 92.

och kanna sig mot förvåning lösta ur materiens band. I forskens modne midt färjar dem ur grekiska mytologien hemtade Charon förskräcka människors skuggor öfver tin fasornas rike, dår bland ringlande lågor djäfvar med harpgyningar och satyrskratt demoner till våsen, och dår den likskedes ur grekernas mytologi hemtade underjordskonungen Minos med skadeglatt leende helsar afgrundens gäster välkomna.

Kompositionen omfattar flere hundra figurer, sammanfattade i stora grupper med sällsport klarhet och konstfullig symmetri. Men Lemardo da Vincis förmåga att förena flere grupper till ett lefvande helt har Michel Angelo hår icke uppnått. Hvarje grupp fordrar att bli studerad för sig. Hvarje gestalt vill bli betraktad såsom om den vore en statty. Företrädesvis är de mennisko och de lägre gruppernas personer, som visa sina stätliga kroppar i en overhöld rikedom af ställningar och rörelsemotiv. Hos de fräste har Michel Angelo antydt deras mått af styrka genom den förhöjda kraften i deras muskler.

№ 17. – 5/4. 92.

De de nu nästan utplånade färgerna glänsta i sin ursprungliga kraft, bidraga de utan tvifvel till att reda gestalterna och göra grupperna åskådliga. Nu äro färgerna nästan försvunna, och detta försvårar för åskådaren möjligheten att vinna en öfverblick af det ofantliga hela. Ännu i dag kan man se, att hjässet ursprungligen var starkt grisaillerad, från det himmelska sken, som omgifver världsdomaren och hans änglar i freskens öfre del ned till afgrundsskuggorna i dess nedre, som fördjupas, icke mildras genom Gehennas flammor. Men någon stor hjäneffekt med kraft att behärska det hela har freskon troligen aldrig haft, emedan den teknik Michel Angelo använde gjorde detta nästan omöjligt.

Det kostar förvisso mycket att riktigt sätta sig in i denna vilda penseldikt, och mödan ökas åtminstone för människor med min sinnesstämning, genom svårigheten att hålla sympatien för detta stora verk vid makt, emedan det innehåller så många enskildheter, som stöta tillbaka. De öfre grupperna äro icke idealare än de lägre och bristen på identitet i så många helgons och apost-

Nr. 17 – 5/4. 92.

lars ansikten, hvilka jen skola representera den så länge under-
tryckta och förföljda, men ändtligen triumferande godheten och rät-
färdigheten, kännes småningom. Ja, denne brist har på sin ställen
vent af slagit öfver till ett positivt uttryck af rådet och ondskefulla
händelsår. Ett exempel härpå är bland andra den hel. Bartolomeus,
som vi se här på afbildningen, som med den höjda kniven och den
flådda huden synes ropa: "låt flå dem, som flått mig!" Ett annat
exempel är Laurentius, hvars ansikte kunde anstå en bödelsdräng.
Man känner, då man ser detta, en längtan tillbaka till hugna och
fantasirykande glorior af änglar, apostlar och helgon, hvarmed den
gamla gotiska skolan, den äkta medeltidsskolan, plägade omgifva
världsdomaren i skildringar af den yttersta dagen. Man längtar
tillbaka till Orcagna och Fra Giovanni da Fiesole och beklagar,
att man här ser intet af den underbara själsstämningen i deras
helgons anleten, av hvilka ett förklaradt sken från evangelium
mitt under den hårda dommens uttalande sprider sig kring Kristus
och låter hans stränghet omgjutas af den himmelska kärleken. I

№ 17. — 5/4. 92.

denna Michel Angelos målning är skiljaren mellan utplånad mellan de salige och de fördömde, i synnerhet hvad ansiktsuttrycken vidkommer. Hufvudvigten är, kan man säga, förflyttad till de nakna gestalternas muskelspel. När allt kommer omkring, hade angriparne af det ohöljda nakna i hans figurer, denna gång mer rätt än de själfve visste. Den utgångspunkt de valde för sina angrepp mot den store konstnären, var visserligen förfelad och av konsthistorikerns och den normalt betraktande människans ren och skär fördömlig. De åberopade nämligen den s. k. anständigheten, ett obestämdt något, som skiftar i alla tider, hos alla folk, ja, skiftar snart sagdt med hvarje fruntimmersmode; — som alltid varit mest högljudd där sedarna varit värst förskämda; som under pryderiets mask varit och är konstens olidlige fiende och, hvad som är värre, förvirrar begreppen om hvad som är sedlig renhet, och kan hallstämpla som brottslighet åtminstone det, som uppenbarligen är anlagdt på fantasiens vilseförande och förvrängande, så snart det blott har blifvit upptaget i modejournalen.

№ 17 — 5/4. 92.

Också fick den s. k. anständigheten här sin värdige försvarare i den förakтlige Pietro Aretino, som själf var så främmande en människa kan vara för det, som skulle vara, men beklagligen icke är anständighetens kärna, nämligen sedlig takt och estetiskt obehag för hvad som är för sinnena vidrigt i det naturliga. Men äfven detta estetiska obehag bör icke sättas så högt, att det gå i de många fall, som lifvet företer af smärtsamt allvar, bör och måste gifva med sig. Det måste vika hos läkaren, hos barmhertighetssystern, hos husmodern i hemmet och sjukvårderskan på hospitalet. Ingenstädes framstår den himmelsvida skillnaden mellan den pliktstrogna sedligheten och den fadda, själfviska anständigheten i skarpare belysning än vid sjukbädden. Om våra män och kvinnor skulle uppfostras till konsekvent pryderi, då skulle barmhertigheten förlora sina händer, vetenskapen sin forskningsförmåga på många områden, och ett förräderi begås mot mänskligheten. Konsekvensen driver härtorn till en uppfostran, som får en blick utan lyskraft för den oskuldsfull-

№ 17. — 5/4. 92.

ha nakenheten och medlidandets och hjälpens blick för den sårslagna och lidande. Äfven i detta afseende har konsten en upphöjande uppgift, som ej får öfvergifvas därför att den i samvetslösa konstnärers händer kan missbrukas och verka till fördärf.

Men i den målning, hvarom nu är fråga, tror jag att något mer af kläder icke skulle ha skadat, utom gagnat, därför nämligen att de skulle tvungit Michel Angelo att lägga en större vigt vid ansiktenas uttryck och vid åtbärder och rörelser, som, öfvervunno af muskelspelets enskildheter, knnna verka genom sin nindervunde allmänna karakter. Kanske skulle hans målning därigenom fått åtminstone en sken af relighet, hvilket den ju bör de ega. Men nödgas man misstänka, kanske icke med full rätt, att den gripande och förfärande kris han framstått, varit för honom i främsta rummet ett motiv, som tillåtit honom att fresta i den prometeiska lyckan att kunna draga och framvisa menniskogestalten i alla möjliga ställningar, rörelser, för-

№ 1ar — 5/4. 92.

kortsynta och gruppsyningar. Som misstänker, att själva Kristusbildens andliga storhet fått henbäras till offer åt detta prometeiska prosseri, tyg, mästerligt nog, är denna gestalt en av de mest lyckade bland de hundratal den jättestora fresken förete.

Och likväl — med alla sina fel är Michel Angelos "Yttersta domen" en dikt med penseln, som i sitt slag är den enda på jorden.

Det brutala och okonstlade intryck denna dikt gör har två förklaringsgrunder. Den närmaste förklaringsgrunden är sinnesstämningen, som behärskade Michel Angelo då han skapade den. I rent personligt avseende var hans ståtning visserligen den högsta en konstnär kan åtnå. Han omgavs från alla håll av beundran och vördnad och fick många intryck av, att denna jordens mäktigaste förtjänt sökte sina pannor inför hans ädla personlighet och väldiga snille. Som Michel Angelo var fosterlandsvän och frihetsvän, en profetisk sådan med djupa

№ 17. – 5/4. 92.

blickar in i folkets liv och framtid. Han och de florentinske republikanerna hade ehuru de främmande väldsherrarnes bortdrifvande från Italiens jord och de tio tyranner förvandlade medicéernas utestängning från Italien. År 1529 hade han blifvit utnämd till öfverbefälhafvare öfver Florens fästningsverk och till republikens öfverbefälhafvare, och honom anförtroddes dessutom en diplomatisk beskickning till Ferrara. När han återvände därifrån var redan den florentinska republikens dödsdom beseglad. Kejsar Karl V:s trupper hade marscherat mot det italienska andelifvets och konstens hufvudstad, dess yttre bålverk, Arezzo, hade fallit i fiendens våld, och snart var republiken för andra gången störtad och medicéernas hertigliga principat återställd. Därmed var också det Florens, som lefvat sitt energiska och rika, som skapat sitt snart — det Florens, som varit den kristna tidens Athen, för alltid utplånadt och förvisadt till historiens dödsrike. Ej oäkligt vemod fäste sig därefter outplånligt i den store konstnärens själ. Han, som förstått kanske djupare

№ 17. – 5/4. 92.

än Savonarola ejälf, sinnebörden af dennes ideal, ett fritt folk, styrdt af Herren Gud genom dennes makt i det religiösa folkets sinne och i dess af hans ljus upplysta förstånd, hade sett detta ideal och alla sina andra svunla. Han såg en fanatisk obskurantism intaga högsätet i kyrkan, som humanismen förut innehaft, men som den också genom sina synder förverkat; han motsåg och fick, just som han slutat "den yttersta dagen", också upplefva uppkomsten af den obyggligaste af alla obyggliga inrättningar: inkvisitionen. En omätlig sorg, en omätlig indignation har fört hans pensel, och det var hans bittra hugsvalelse att framställa sin världsdomare fyllda af den indignation mot det kränkta och orsla som han själf i sin innersta kände.

Man vet för öfrigt af bref från hans bäste vän och hans äldres trösterinna, den italienska historiens ädlaste kvinna, Vittoria Colonna, huru han och hon uppfattade den stora religiösa symbolen: den yttersta dagen. De voro människor, som förmådde läsa nya testamentet och utom förutfattade meningar se

№ 17. — 5/4. 92.

hvad som står däri. Kristus skall i den yttersta tiden uppenbara sig, ej för att fördöma och dömma, utan för att förlåta och frälsa. Det är hans första återkomst, och honom vill, Gud vill, att den ock må vara hans sista. Men människorna hafva ock än vilja, som Gud såsom frihetens och sedlighetens gränsen och skiftare aldrig bråker. Och om människor finnas, som icke vilja förlåtas, icke vilja öfverge själfviskhetens, vildets och lastens stig, hvem då? Då skall det sista kapitlet i vårt slägtes historia också vara det mörkaste, och i detta mörker skall plötsligt Herren Kristus för andra gången uppenbara sig. Då skall helvetet, som hittintills var en hotande möjlighet, varda till verklighet och öppna sitt gap för de otjälpliga, för villdjuren i människoskepnad och slukas dem. Det är detta bud Michel Angelo har åskådliggjort.

Bland anmärkningar, som gjordes mot hans yttersta dom, var äfven den, att den röjde en katolsk, en protestantisk anda. Han pekade särskildt på jungfru Maria, hvilken han

№ 17. – 5/4. 92.

framstår helt enkelt som en jordisk kvinna, ej som himladrottningen, ej som den gudomliga sonens jämlike. Anmärkningen var befogad; ty innerst i sitt hjärta var Michel Angelo mer kristen än romersk katolik af den tidens snitt. Den tiltagande öfverdrifna dyrkan af Jungfru Maria och för vinningslystna ändamål missbrukade gåvningsrättfärdighetslärorna afskydde han.

Vittoria Colonna, till hvilken Michel Angelo skrifvit några af sina skönaste sonetter, var en af dem, som inkvisitionen icke utan skäl misstänkte. Han måste lemna Rom. Hon dog år 1547. Michel Angelo yttrade någon tid därefter: "Det är intet, som smärtar mig mer än att jag vid hennes dödsbädd blott kysste hennes hand och ej tillika hennes panna." Det sista band, som fäste honom vid jorden, hade därmed brustit.

[N:o 96.]

Jag meddelar här tre skisser af en par andra verk af Michel Angelo. Den som här visas är efter en fresk, som Michel Angelo mellan åren 1542 och 1550 målade i ett då

№ 17. — 5/4. 92.

nyligen målade väggen i Vatikanen, Capella Paolina. Det framställer aposteln Paulus' plötsliga omvändelse genom den syn han hade på vägen till Damaskus. Den egendomlighet, som kännetecknade Michel Angelo, att han helst ville framställa allt genom ytterst ansträngda häftiga rörelser af mänsklig våldiga människokroppar framträder kanske skarpare och hänsynslösare i denna målning än i någon af hans andra. Visionens plötslighet åskådliggöres i Jesu genom nyss den nedstörtande rörelse; nedstörtandet psykologiska frihet och öfverraskande af ljusgestaltens genom venstra armens utsträckning åt sidan och genom det relativa lugnet hos ängslarne, som omgifva honom. Paulus har fallit till marken. Så orkar några af hans ledsagare, mellan andra stå blåndade af uppenbarelsen eller gripa till flykten.

[№ 97.]

Michel Angelo målade ytterst få altartaflor. En af dem, den heliga familjen, som nu finnes i Uffizierna

№ 17. – 5/4. 92.

i Florens, meddelas här i afbildning. Josef sitter på en bänkstock och räcker Kristusbarnet åt den vid hans fötter sittande madonnan. Den lille Johannes kommer i mellangrunden. Landskapsbakgrunden ville Michel Angelo ej måla. För att slippa från det målade hela fem nakna pojkar, som stå och sitta på en bänkstock därbakom och samtala eller leka med hvarandra.

Så af Michel Angelos storverk må här sist omnämnas, ehuru jag ej har att beskrifva det. Det är kupolen öfver St. Petrikyrkan. Han började vid 71 års ålder sin verksamhet som byggmästare för detta kristenhetens största tempel. Han var under den tiden fruktansvärd för byggnadskommissionen i egenskap, men äfven för kardinalerna och påfven, om de vilje blanda sig i hans åtgärder. "Er plikt är att skaffa pengar, ingenting vidare," var hans svar till dem, och han hotade ofta emellanåt med att taga afsked. Kupolens fullbordan fick han icke uppleva; men i fantasien har han skå-

№ 17. – 5/4. 92.

dat den lika stormtat och härlig som de efterlefvande slägtens får och få skåda den. Dyster förblef Michel Angelo intill döden. "Det är en förrädisk värld denna, full af bedröfvelse". Välgörenhet var hans enda tröst, mest det om hon fick hvila mångom ädel och verker handling omtalas. Han afled 89 år gammal i Rom stilla och utan plågor d. 18 febr. 1564, samma dag då Galileo Galilei, den store astronomen, föddes. En gyllene länk i mänsklighetens kedja kom, när en annan sprungit.

N° 17. – 5/4. 92.